

JELENTÉS
A B Á N Y A V Á R O S O K B A 1865-BEN

TETT

RÉGÉSZETI KIRÁNDULÁSRÓL.

HENSZLMANN IMRÉTŐL.

(VÉGE.)

III.

K ö r m ö c z .

Valamint Zólyomban hajdani királyaink legépebb várpalotájával ismerkedtünk meg, úgy a Zólyomhoz közel fekvő Körmöczön találjuk Magyarországnak legteljesebben fennmaradt városi várát, citadelláját.

Krieg a kisebb külön váracst vagy citadellát a római állótábor főhadi-szállásához, a praetoriumhoz hasonlitja,*) a körfallal körülvett várost pedig az egész római táborhoz, mindkettejét az utóbbtól származtatván. Azonban, midőn nem csak a praetoriumot, hanem mindjárt mellette a capitoliumot is emlegeti, a középkor városai erősítésének mintáját még az álló tábornál is régibb olasz, sőt a még ezeknél is régibb görög váracokban kereshette volna.

A praetorium körül külön erősítést csak igen későn alkalmazott a római, s rendesen annak biztosságát a katonák bátorsága és élő ereje tette, melylyel a tanyájuk közepén fekvő helyiséget körülvették és oltalmazták.

A római capitolium, vagy még inkább a görög akropolisnak megfelelő váracst vagy citadella ellenben éppen úgy a kultámadó, mint nem ritkán maga a város polgárai ellen szolgált; s ezért is, mint Viollet-le-Ducnek fentebb idézett helyéből láttuk, a középkori váracst rendesen nem a város közepére, hanem egyik szögletében volt emelve, hogy így nem csak ki, hanem befelé is uralkodhassék. Ez volna tehát a szöglet-állás a középkori ellenében, a fő s elvi különbség az antik arx vagy akropolis és a középkori váracst közt, mihez aztán járult Francia-, Angol- s Olaszországon s több esetben nálunk is, mint végmenekvési hely még a donjon is, mire nézve V.-le-Duc ezt mondja:

„A középkor erődei egy véddel többet birtak, mint a mieink: kiüzetvén a városból a védők, a váracstba menekültek; és miután ezt is bevette az ellenség, a donjonba vonultak vissza.“

De van még más, igen fontos körülmény, mely a középkori váracst az antik arx és akropolishoz csatolja, s ez az, hogy mindhármában, mint legbiztosabb helyen, emelkedett a városnak nagyobb, vagy fő és más kisebb temploma, s hogy rendesen itt döntöttek el a városnak közügyeit s innen kormányozták azt, a régibb középkorban hihetőleg magában a főtemplomban, később a többnyire itt emelt városházákban.

A középkori váracst vagy citadellák erősítése áll a gyöngébb oldalokon emelt kettős fal és árokból, az úgynevezett Zwinger-ből, a természetileg erősebb helyen rendesen csak egy falat látunk; a körfallnak sarkai többnyire nem épszögűek, hanem ki vannak kerekítve; mögöttük, magasságukon, belülről könnyen megközelítő járda vonul el, melyet

*) Nach dem grossen Einbruch der Alemannen i. J. 235 wurden seine (Galliens) zahlreichen Staedte durch Ringmauern u. Thürme befestigt, so wie auch mit einer *Citadelle-Praetorium-Capitol*, versehen; sie war nichts anderes, als eine selbstaendige Burg im Innern der Stadt. Diese Stadtbefestigungen reichen nach dem Zeugnis französischer Forscher nicht über Alexander Severus hinauf; sie wurden eilig u. gleichzeitig zum Theil aus Marmorquadern der Pallaeste u. Tempel erbaut. Milit. Arch. 16. l.

kifelé szökő faltornyok szakasztanak félbe úgy, hogy befelé alattuk a járda folytatva van, a körfalak tetejét rovátkák képezik és ideiglenes vagy állandó kiszökő fajtáradák (Hürden), minők a tornyok tetejét is szokták koronázni. A faltornyok egyike sokkal erősebb a többinél, az ugynevezett kaputorony vagy barbacan, mely alatt bejárás nyílik a várba. Néha magában a váracban külön árokkal és fallal eszközlött elrekesztések fordulnak elő, a németnek úgynevezett Abschnitt-jei. Végre néha, nálunk is, a váracban még donjon is van, mely, mint különálló nevezetes érdmény, még a váracson is uralkodik, s melyből van menekülés vagy a városba, vagy a szabadba, vagy mindkettejébe. (L. az itt csak fejezetként említett elrendezésnek bővebb részletezését az Arch. Közl. VI. köt. II. füz. I. cz.

A várac legnevezetesebb épülete a közepén álló templom, mely több rendbeli sajátságával elüt más egykoru magyarországi parochialis egyháztól (v. ö. az e czikkhez tartozó réztáblát, az itt előforduló helytervet. 1. sz. Martin Lajos posonyi realtanodai tanár és akad. tag mérte föl és rajzolta.)

Sajátságos itt az, hogy a hosszhajó szélessége nagyobb hosszánál, az előbbi t. i. $29' + 4' + 29' = 62$ lábnyi, míg a három osztálynak egész hossza $22,25' + 20,50' + 16,75'$ csak is $59,50'$ lábat teszen; tehát két és fél lábbal kevesebbet, mint az egésznek $62'$ lábnyi szélessége. Ezen szokatlan arány után, mely hasonló körülmények közt még csak a kassai sz. Erzsébet egyházánál fordul elő, hihető, hogy a B B jelölt falmaradvány ugyan is állandó rekesznek (Abschnitt) alapzata, s hogy a templomnak szélességét azért szaporították, kisebb hossza mellett; mert a hosszirányban nem birtak túl menni se kelet se nyugot felé, hol mindkét oldalon fal állott és nem engedte a kiterjedést, épen úgy mint nem engedte azt Kassán a templom keleti és nyugoti falaihoz közel folyó patak.

Más sajátsága e templomnak az, hogy hosszhajóját, nem mint rendesen három, hanem csak két hajó képezi, itt tehát nincsen egy fő és két mellékhajó, hanem van magasságában, hosszában és szélességében egyenlő két hajó. E két hajót szélességében két, hosszában három részre osztja két igen egyszerű tő vagy pillér, a nyugoti $4' 6''$ hosszú, $4'$ széles, a keleti $4'$ hosszú és $4'$ széles. A két pilléren és a zárfalakon emelkedik a boltzat, mely a négy nyugati osztályban egyszerű kereszt alakú; míg a két keleti osztály, travée, azért mert a három zárfalban három hézag van, a keresztbolt alakját nem engedte meg, hanem itt dölt négyszög (Raute) alakú boltot kellett alkalmazni.

Egyházunk harmadik sajátsága az, hogy abban, nem mint különben, a hosszhajó középhajójának szélessége képezi az egységet, a mértéket, melyből a többi mérték származtatik; nem képezheti pedig azért sem, mert középhajója nincsen. Itt tehát egységnek a szentély belső szélességét vették, azaz 30 lábat. Hogy pedig az így történt, világos azon tételekből, melyekből a templom összes hossza és szélessége áll.

Ugyan is	láb
A tulajdonképi szentély zárásának hossza	8,50
A hosszszentély keleti osztályának hossza	13,00
A hosszszentély nyug. osztályának hossza	20,00
A diadalívnek vastagsága — — —	4,00
A hosszhajó keleti osztályának hossza —	16,75
A hosszhajó középső osztályának hossza	20,50
A „ nyugati „ „	22,25
Az egész templomnak hossza . . .	105,00

Ha már most a szentély belső szélességét (Lichtenbreite), azaz 30 lábat háromszor és félszer veszszük, leend éppen 105 lábunk, miből világos, hogy 30 láb, azaz a szen-

tély belső szélessége azon egység, mely után a templom egész hosszát határozták három és fél egységre, mi mindenesetre igen csekély mérték; mert az egykoru parochiális templomok hossza a külföldön rendszeren hat, és még nálunk is, hol a szélességi arány nagyobb szokott lenni, rendszeren legalább négy és fél, jobb esetben pedig öt egészen öt és fél egységre van véve.

A templom szélességére nézve		láb
Az északi kápolnának szélessége	— —	10 00
A vállivnek szélessége	— — — —	3,50
Az északi hajónak szélessége	29'+2'	= 31,00
A déli	" " " "	= 31,00
A válliv, vagy hosszfalnak vastagsága		= 3,50
A déli kápolnának szélessége	— —	10,50

A templomnak legnagyobb szélessége . . 89,50

Három egység tesz $30+3=90$ lábat; a féllábnyi különbség igen csekély, és a kereszthajó szélessége csak fél egységgel csekélyebb a templom egész hosszánál, ide tudva még a nevezetes hosszkiterjedésű szentélyt zárásával együtt is.

A körmöczi templomnak negyedik sajátja az, hogy magyarországi egyház lévén, mégis nevezetesen kiszökő kereszthajóval bír. Ezen, két oldal kápolna által szerkesztett kereszthajó nem egykoru ugyan az egésznek tervezetével, mert a templom általános talap-párkányzata nincsen folytatva a kápolnán, mégis a kápolnát nem sokkal későbbinek vehetni: mert a déli felső emeletének boltozata valamint alakjában, úgy az ide vésett 1484. esztendő számmal sem különbözik sokat a szentély boltozatának sem alakjától, sem készitési idejétől. Az északi kápolnán nincsen feljegyezve semmi évszám.

A nyolczszög három oldalával zárt szentély nevezetes kiterjedéssel bír, nem annyira ugyan szélességben, mert ez két lábbal csekélyebb mint a hosszhajónak fél szélessége, hanem hosszában, mely zárásán kívül még 33 lábot tesz. E szentélyben nevezetes az oldalfalak gyámköveiből emelkedő, legyező alaku boltozat, minővel a késő csúcsíves korban leginkább Angolországban találkozunk. Hevederein több rendbeli évszámot találunk feljegyezve: u. m. 1488, 1511 és 1858-at. A három ablak különös idomot nem mutat, a sekrestyébe vezető ajtó késő csúcsíves stülű. A szentélyben és közel ahhoz a hosszhajóban csinos faragásokkal ellátott faszékek állanak, melyek már a renaissance idejében s még későbbben készültek, úgy szinte a renaissance korba való sirkő is látható a szentély déli fokán közel a diadalívhez. Ezt két lerchenbergi Fleisch emlékére készítették, egyikök György al-kamara gróf volt, s meghalt 1617-ben, a második, Wolfgang, meghalt Pozsonyban 1618-ban, még pedig, mint a felirat különösen kiemeli, a római hitben (in röm. kathol. Glauben), közepén a megváltó keresztfán, mely alatt a két elhúnyt térdepel és imádkozik, az egyik magyar zsinóros ruhában, a másik kurta spanyol köpenyben. A dombormű gyakorlott kézre mutat.

A diadalív igen egyszerű, erős heveder, melynek két sarka csak le van szelve.

E heveder északi oldalán áll a szónokszék.*) mely ámbár csúcsíves stülű, ritkítja párját hazánkban, hol még e korból sem maradt fen szónokszék. (Az apai, Szathmár megyében, mint renaissance izlésű, később a körmöczinél), különben pedig nálunk csak baroque vagy épen csak a mult században készült szónokszék található. A körmöczi há-

*) L. réztáblánk 3-ik számát.

rom fő részéből áll, a tulajdonképi székből, az ezt hordozó oszlopból és az ahoz a sekrestyéből vezető karzat és lépcsőzetből. A szék félembernyi magas, kiszökő többszög, minden oldala, panneau, késő csúcsíves, át nem törött mérművel (Maasswerk) bir, melynek fő alakja a lóher-ív. Nevezetesebb e széknél az oszlop, melyen emelkedik. Több henger-taggal ellátott lába hatszögű táblán (plinthus) áll; töve, közepén sokkal erősebb mint akár lába, akár kapitelje táján, ez utóbbit négy levél-sor veszi körül, az alsó sor igen alacsony, a két következő sokkal magasabb, ezen az elkorcsosodott akanthus alak jelenik meg, hasonlítva ugyan felfogásában a késő román ebbeli levélhez, de mégis eltérve attól, későbbi alakzatával; a legfelsőbb negyedik sor levele*), hogy a székek alapul szolgálhasson, talán nagyon is szétterjeszkedik, minden levél közepén nagy gömb-kidomborodás látható. Az ajtó, mely a sekrestye lépcsőzetéből a szószékre visz, a hosszhajó falát töri keresztül, tehát itt a tulajdonképeni székekhez vivő kurta karzatra volt szükség, melynek kartámát szintén késő csúcsíves félig áttört mérmű díszíti. E kartám alatt, mint a bécsi sz. István székesegyház szószékén, látható egy ablakból kikandikáló férfi mellszobra. Bécsben a mellszobor az építészé, míg Körmöczön, a XVI. század divata szerint, nagy vászon galériával (Krause) és vas páncéllal fölruházott mellszoborban alig ismerhetni építészre. Az egész szószékét, mint ezt a mellszobor mellé tett évszám tanúsítja, 1860-ban kitatarozták és befestették, még pedig igen kirívó festékekkel, mely kivált az emberi alak és az azt körülvevő ablakkeretnél visszatetsző. A mellszobor készítési modora máris a XVI-ik századé.

A hosszhajónak két tövére nézve megjegyzendő, hogy ez, bár igen késő korabeli, mégsem üt el a Magyarországon divó kevésbé fejlődött pillér alakzástól, mely rendesen a tagozatlan nyolcszögöt mutatja, péld. még a pozsonyi koronázási templomban is. Azonban a körmöczi pillér ez utóbbinál mégis fejlettebb (l. alaprajzát réztáblánk 2-ik száma alatt); mert a nyolcszög két oldala sekély horonyra van kivájva, és ebben oszlopka áll, mely a közbelső egyenes pilléroidallal együtt a vállívet hordja. A tő más két ferde oldalából gerincz nem szökik ki, ide csak a boltsüveg támaszkodik, míg a három többi egyenes vonalú oldalhoz három három gerincz támaszkodik, mely sugárkint fut fel a boltozatra, és maga közt foglalja a boltsüveg osztályait. A gerincznek alakja lehető egyszerű: két összefutó kanyaroldala végén egyszerű lap teszi egész alakját. A zárfaalon e gerincezet gyámkövön nyugszik, mely elég jól faragott, közép gömbökkel ellátott kereszt levéllel van díszítve.

A kereszthajó egyik ágát tevő északi kápolna csak földszinti, két egyszerű keresztbolttal van fődve, a déli kápolna földszint ugyanezen elrendezést mutatja, hanem bir még második emelettel is, melyhez künn, a hosszszentély és kereszthajó közti szögleten álló lépcső vezet. Hasonló, hanem sokkal diszesebb lépcső fordul elő a selmeczi várac templom oldalán is. E kápolna felső emeletnek elrendezését és hálóboltozatát lásd táblánk I. betűje alatt. A boltozaton az 1485-ki mint befejezési év van feljegyezve.

A déli kápolnához támaszkodik a déli kapu előtti előcsarnok, mely nem egykoru a templom fő zömével. Határát teszik keletfelé a kápolna, nyugatfelé a második és harmadik templom osztály közti tám, melyről megjegyzendő, ha a rajzoló itt nem követett el hibát, hogy nem felel meg a templom bensejében levő illető gerincezet csomó pontjának. A tám hat lábbal szökvén ki a zárfaalból, az előcsarnok mélysége is ugyan annyi lábat mér. Közepén van áttörve a templom ajtaja, mely oly kis mérvű, hogy alig érdemli meg

*) L. e sornak egyik keresztlevelét réztáblánk 4-ik száma alatt.

a kapuzat nevét; felső küszöbe fekirányos, két szögletében negyedkör van, mely alatt ember fő alakú gyámkövet látunk, s ilyen van alkalmazva a fekirányos felső küszöb közepén is. Az ajtó bélletét teszik két hengertag, két kajács és két horony. A szokástól elütő azon körülmény, miszerint az előcsarnoknak nincsen két, az ajtó két nyílása oldalán álló oszlopa, hanem csak egy, mely az ajtó közepén emelkedvén, annak középső részét elfedi. Ezen elfedő oszlop nyolczoldalú; fölette csinos; késő csúcs íves, sckély, félkörben zárt fülke mutatkozik, allján csinos gyámkő kis szobor felvételére. E gyámkő alakjával és diszével gyakran találkozunk a bánya városokban és környezetén, egész Nyitraig. Rajzát réztáblánk 5-ik ábr. adja.

A templom nyugati homlokzata elébe, vastag falu tornyot építettek. Ezen torony nem bir a szokásos négyszeges alakkal, hanem északról délre 36 lábat, keletről nyugotra pedig csak 30' 3"-et mérve, az előbbi irányban hosszabb, sem mint az utóbbiban. Innen következik, hogy a torony alatti csarnokot sem tudták rendes, két egyenlő dongabolt átmetzéséből alkotott, keresztbolttal ellátni; a négy háromszög hegye tehát nem találkozik ugyanazon ponton, sőt csakis két három szög látható. E boltozati móddal, mely a későbbi építészetben oly gyakran fordul elő, a magyarországi bányavárosokban igen korán és szintén igen gyakran találkozunk, kivált magányházaknál. A torony építési idejét egy azon látható felírás az 1577-ik évbe helyezi; ennek daczára, s daczára erős falának, szervezése mégis oly rossz volt, hogy az építményt 1715-ben nevezetesen ki kellett tatarozni, mit szintén más felírás tanusít.

A várac templomain kívül van Körmöczön a külvárosban még egy más, a XVI. század végéből származó, csúcsíves templomka: az ugynevezett ispotály-templom; csekély kiterjedése és szentélyének az osztatlan hosszhajóval egyenlő szélessége miatt imolának neveznök, ha a hosszhajó előtt a többi részszel egykoru torony nem állana. A toronycsarnoknak boltozata egyszerű, gerinczcel el nem látott, keresztbolt, azonban ezen régiebb tekintetnek ellenmond az e csarnokból a templomkába vezető ajtónak béllete, mely a várac templomaihoz hasonló tagozással bir, ugy szinte ellent mond a toronynak egész építészeti jelleme; más részt a gerincz nélküli keresztbolt, mint egyszerűbb, igen gyakran fordul elő a bányavárosokban a XV. és XVI. században is. A torony csarnok bensejébe fölött csúcsíves mező látható, de azon hajdani faragott vagy festett előadásnak semmi nyoma. A hosszhajó gerinczes keresztboltozattal bir; a gerinczek faltöveken emelkednek, az utóbbiak kapitelsei igen egyszerűek; mert hasonlítanak a régi gömbszelvényes kapitelsekhez, mint azokat elkoresosodva készíté a késő csúcsíves modor. A szentély a nyolczszög három oldalával van zárva, szögeiben szintén faltő áll, melynek kapitelse egészen a hosszhajóéhoz hasonló, csak hogy itt mindenik testén más más disz fordul elő, mig a hosszhajó kapitelsei egészen simák; a szentélyein főkép a keresztlevél, minden osztályának hármassal bevágásával látható. A szentély ablakainak mérműve, szintúgy mint a várac templomáé, elveszett. Az ispotály-templomkának északi falában nincsen ablak, szintúgy hibázik ez déli falán is; mert ezt későbbben áttörték, és a templomka tágíthatása végett, ide nagyobb kápolnát építettek. A boltgerinczek egészen hasonlóak a várac templomáihoz; miért, valamint a többi részlet hasonlatossága okából is mindkét templomot egykorunak kell mondanunk.

Körmöczön még fennállanak a belváros kapui, ezek közt legérdekesebb az ugynevezett alsó kapu, mely renaissance izlésben van építve, és két egymásra következő toronyból áll. A külső torony nem sokkal emelkedik túl a szomszéd tájakon, aljába két kapunyílás van törve, az egyik szekerek, a másik, kisebb, gyalogok számára; az előbbi, épszöggel keretelt, félkörrel van zárva, a félkör és épszög közti két szögletben még lát-

ható a lyuk, melyen keresztül vonult a vonóhid láncza. A kapu fölött feszület látszik, e fölött félkörű erkély szökik ki, mely fölött fülke van. Az erkély négy erős gyámkövön nyugszik, mely alatt kis csűrök idomba faragott kövekkel (Tocken) ellátott kartámmal bír; a kartám fölött az erkélynek két köríves ablaka nyílik, mire a félesűrök alaku tető következik. Az erkély fölötti fülkében a város czimerét kettős paizson tartó angyal látható. A fülke két oldalán két féloszlop áll, ennek oldalán egy egy épszögű ablak nyílik, s az utóbbi magasságán, a torony két sarkán, kőből készült víz-csatorna szökik ki, mi jele annak, hogy a torony eredetileg csak idáig emelkedett, s csak későbbben emeltetett magasabbra. A gyalogok számára tört kapunyílás igen egyszerű. E kaputoronyra, közelebb a városhoz más, még sokkal egyszerűbb, kaputorony következik, mindketteje közt felül nyitott udvar van; a két torony kapujának két külön tengelye vagyon úgy, hogy kissé fordulni kell, ha az egyiket keresztül menve, a másikat akarjuk megközelíteni. Keresztül menvén a két kapun a városba, elébb kurta utczába, s ezen keresztül a város gyűrűjére érünk, mely nagy, elég rendes és a váralj felé nevezetesen emelkedő négyszöget képez: Kőrmöcz tehát e tekintetben is azon magyar városi elrendezést legjobban jellemzi, melyet *gyűrű-teresnek* nevezhetjük.

A főtért körülvevő magán házak csaknem mindnyájában megmaradt az eredeti elrendezés, melyből a polgárok egykori vagyonságára biztos következtetést vonhatunk; mert itt nem akadunk a középkori házak másutt szokásos kényelmetlen hosszelterjedésére, ellenben csaknem mindenütt a magány ház feltűnő szélességgel bír. Alsó emeletének legnagyobb részét bolthajtásos csarnok foglalja el, melynek boltszerkezete, valamint tágasága, úgy lapos alakjával is az akkori építészek ügyessége és bátorsága iránti tiszteletet gerjeszthet bennünk. Gazdagabb háziurak a bolt ormaít igen lapos és szűk henger gerinczekkel díszítették, sőt még e gerinczek is néhol ki vannak díszítve. A csarnok hátsó falába tört lépcső vezet az első emeletre, s egy e mellett nyíló ajtó az udvarra. A csarnok egyik oldalfalába rendszeren más ajtó van törve, ez vezet a pincze lépcsőhöz, melynek más, az utcára nyíló ajtaja is szokott lenni; az utóbbi ajtó a bornak az utcára való kivitelére szolgált; mert a polgárok bormérési joggal bírtak, mely jól jövedelmezhetett a bányák virágzásai korában. A földszinti csarnok, mint már Selmech városát illető jelentésem részében megjegyeztem, a bányászok fogadására és megvendégelésére szolgált. E csarnokban néhol kőpadokkal ellátott falfülkét is találunk, de nem oly gyakran mint Magyarország felföldi városaiban, pl. Kassán. A tér lejtő oldalán emelt házak néhányai terrassal is bírnak magok előtt, mely még a házhoz tartozik, s hajdan kőpadokkal volt ellátva. A kapuk, ajtók s ablakok gyakran még eredeti bélletöket mutatják, ezek tagozását nem vihetni sehhol sem túl a XV-ik századnál, úgy, hogy a házak építését alig mondhatni régibbnek.

Nevezetes mindenek fölött a 13-ik számú háznak fenmaradt áru raktára, melyet egyetlennek mondhatni maga nemében Magyarországon. A raktár pár lépcsővel az utca kövezete fölött van emelve, ajtaja fenn fekirányos zárással bír, de béllete tagozva van és fekirányos zárása fölött díszes kanyarív (Eselsrücken) emelkedik, oldalán nincsen támtoronyka (Fiale), hanem fekirányos vonalban végződik. Az ajtónál még gazdagabb tagozatu ablak nyílik oldalán, mely kettős kőkereszttel három magasabb alsó, és három alacsonyabb felső osztályra van rendezve. A bélletnek horonya az ablak alsó részén látható esvetőjén (Wasserschlag) emelkedik, szélső tagjai, mint az ajtó kanyarívéi, rövid fekirányos vonalban vannak folytatva a falon. Az ablak és az ajtó kanyarívének kerete nincsen összekötve egymással.

Szemközt az alsó kapuval emelkedik a gyűrű-tér észak-nyugati szögletében a

hires körmöczi pénzverde. Ez igen tágas ház, melynek elrendezése ó-korbeli keletkezésére mutat. Legnevezetesebb földszinti tágas pénztára, melynek közepén valamint a kiterjedés, úgy a tág feszítésű alacsony boltozat tekintetében is igen gyenge oszlop áll századok óta. Ha valahol, itt kelle csodálnunk a merész építésznek szerkezeti mesterfogását.

Agyürü-térre, későbbi időben a város parochialis templomát építették; e mögött emelkedik a városház, melyben diszes renaissance lépcsőt látunk kartámára fektetett szobrokkal.

De nemcsak a fő téren, hanem még két sikátoron is látunk régi házakat, különösen a mai reál-tanoda táján, hol ide s tova még az ablakok, kapuk és ajtók eredeti bélétei, és bensejökben a régi bolthajtások is fenmaradtak. Ezeken kívül alakos gyámkövek is mutatkoznak, egyikök nagyfülü emberi torzfejet képez. Ezt réztáblánk 6. ábr. adja. Itt világosan kitetszik, mi okból adtak a fejnek ily nagy és ily alaku fület, t. i. hogy így az a fölött emelkedő falszalagnak alapját tágíthassák, szélesbbé tehessék. E tájon és másutt régi lakatos művek is találhatók, úgy, hogy Körmöcz városa átalán a XV-ik és XVI-ik század teljes építészeti iskolának eleven képét szolgáltatja.

IV.

Ujbánya, Königsberg.

Ujbányának két régi temploma vagyon; az egyik a parochialis, a második a kisebb, csak kápolnaszerű, ispotály templom, mely magyarországi sz. Erzsébet nevét viseli.

A parochialis templom, mint a bányavárosok fő egyházai átalán, kis dombocskán emelkedik, s alkalmasint mint a többi hasonnemű hajdan váracsközepén állott. E templom egész tekintete és kidiszítése arra mutat, hogy Ujbánya vagyonosság tekintetben, nem mérkőzhetett soha Magyarország többi nevezetesebb bányavárosaival.

A templom három hajós, a két mellékeinél magasabb fő hajóval, szentély zárása a nyolcszög három oldalával bir, nyugoti homlokzata nincsen kiépítve; és mondják, hogy a megkezdett tornyok alapjai a föld alatt találtattak. A hajók pillérei durva négyszegűek, s a diadal ív is csak egyszerű heveder, de mégis oldal leszeléssel. A templom igen alacsony, úgy, hogy a főhajó csúcsíves falmezei alatt sem fért el csúcsíves, hanem csak kerek ablak. Későbbi időben a templom falát kissé felemelték, de így is csak alacsony maradt. A falak benseje törött kőből van építve, külsejét jól faragott kő táblák diszítik.

Sz. Erzsébet templomkája annyiban a kápolnák neméhez tartozik, hogy szentélyének szélessége egyenlő a hosszahajóéval, s hogy attól diadalívvel nincsen elválasztva, de másrészt a templomkák sorába azzal lép, hogy déli oldalára épített sekrestyéje fölött torony emelkedik. A török mecsetnek használta, s csak mikor 1667-ben végképen elvontult Körmöczből, az épület megint keresztyén egyházzá lett. Nevezetes, hogy itt még régi befestésének nyomaival találkozunk: t. i. vörösös alapon fehér vonalakkal húzott dölt négyszöget látunk, az utóbbinak minden szögén négylevelű rózsát, s ennek közepén pontot. Ime a középkor falfestésének egyik legegyszerűbb példája.

A parochián őrzött „Historia domus“ czimű könyvben két, sz. Erzsébet templomára vonatkozó okmány másolatát találtam. — Az eredeti okmány a város levéltárában őriztetik. „Henzmanus Iziénkel vel Izenüncl construxit Ecclesiam beatae Elisabeth, ymo pro nunc quandum domum suam in civitate Budensi prope ecclesiam s. Georgii martiris versus portam orientalem in vicinitate Marci Stoyanis jurati civis in eadem Buda sitam cum suis pertinentiis fructibus in prouentibus dicto hospitali et magistro ejusdem pro

tempore constituendo dedisset et in perpetuum donasset, tali modo quod de censu annuali ejusdem domus, cujus quantitas se ad centum florenos annuos extendit, quadraginta floreni auri magistro dicti hospitalis pro tunc constituto, qui per se, aut per alium perpetue diebus singulis in dicta ecclesia seu oratorio missam celebrare tenebitur, residua vero pars dicti census pro infirmis et pauperis (sic) ejusdem hospitalis per conventionem dicte domus administrari debebunt.“

E Henzmant grófnak, comes, is nevezi az okmány, ő Selmeczen lakott. Zsigmond király a templomnak jószágot ajándékoz, és Henzmannot nevezi ki gondnokának, mi minden a fentebbi okiratban fordul elő.

Henzmannak más okirata 1391-ben kelt, s így a templomkát a XIV. század végén épültnek kell tekintenünk. Meglehet hogy a kapuja fölött előforduló czímer ugyan e Henzmanné.

A bánya városok gyűrű-terét Újbányán is találni; ezen áll a város háza, és alatta igen tágas és messzire szétágazó pinczék találtak, melyekbe legjobban a vendégfogadónak pinczéjéből juthatni.

Régi házat Újbányán nem láttam.

V.

Besztercze-bánya.

Besztercze 1255-ben nyerte városi szabadság levelét; elébb szász jövevények telepítették az úgynevezett Urak völgyét, Herrengrund.

A XVII-ik század közepéig Beszterczében a német jövevény kizárólagosan uralkodott „Tandem anno 1650 die 22 martii, mond Bél. (II. 423 l.)“ mutua consensione, controversiae finis impositus est, coptatique sunt Slavi et Hungari in senatum. Tunc et templa, intra moenia arcis, et ad spiritum sanctum aedificari coepta sunt, in quibus Slavorum natio sacris, sua lingua, operaretur.“ De tovább 434-ik iapon megint ezek állanak. „Est tamen, praecipua Germanis praerogativa, quam illi, pulchre adhuc tuentur. In his est fori (Ring) inhabitandi facultas, quae datur nemini, nisi germanico se satum sanguine docuerit. Hinc circularium (Ring-Burger) civium jura, cum candidandi iudicis potestate conjuncta. Accedit jus oenopolii solis concessum, qui in foro degunt. Nam qui vicus habitant, Germani sint, vel Slavi, non vendendi tantum vini potestate carent; sed ne domi quidem suae id habere audent, nisi ab his, quorum id interest, impetrata facultate.“

Ma a nemzetiség ügye Beszterczén egészen ellenkezőleg áll, mert e várost a tótság fővárosának tenni igyekeznek; ámbár a közszellem e törekvésnek erősen ellentáll, és ki szerét teheti, a lakosok közül, gyermekét magyar iskolába küldi.

A város építészeti elrendezése tekintetében, közép helyt áll a magyar felföldi (Kassa, Eperjes) és a Duna melléki és többi bánya városok közt: ugyanis a főtért itt is, mint a szélességi és a többi bánya városokban gyűrűnek, Ring, nevezik: azonban e tér, nagy hossza miatt, inkább hasonlít Kassa és Eperjesnek az egész városon keresztül vonó fő-utczájához, valamint az e gyűrűn elrendezett házak is igen hosszúak, a főtértől egészen az attól elég messze elnyúló két párhuzamos utczába vonulván: de más részt e hosszú házak aránylagos szélességgel is bírnak és birtak hajdan is, miben megint megközelítik a többi bányavárosok tágas gyűrű-házaikat. Ugyszinte meg van Beszterczének a maga akropolisza is: az az a többi várostól elkülönítet és külön kerítő fallal övezett csekély magaslaton fekvő erőd, mely magában foglal két templomot: a német és tót ajku katolikusokét; elveszett nyom nélkül a temetői kettős kápolna, melyet a selmeczi és körmöczi

példa után, itt is kellene keresnünk; de ezen kápolna helyett megmaradtak egy nagyobb polgári épület romjai, ez, mint mondják, hajdan a vár parancsnoknak szolgált lakásul, és megmaradt egy a XVI.ik századból származó épület, mely ezelőtt a város háza volt, jelenleg pedig gymnasium. Az úgynevezett várparancsnoki lakház ablakainak bélleteit és keresztjeit még csúcs íves stylben faragott kövek képezik; míg a hajdani várósház építészeti módja már is a renaissance küszöbén áll.

A hajdani várnak sánczai és falai el vannak hordva, hanem áll még fő tornya, mely, úgy mint a többi bányavárosok barbacánja a város felé néz délnyugotnak. Szemközt e toronynyal, túl a főtemplom keleti részén, van még egy más régi torony is, mely jelenleg lakásul szolgál.

E vár vagy erőd közepén, jól keletelve, áll a régi templom, melyről Bél Mátyás így nyilatkozik (II. 414 l.) „Invaluerat jam urbs, cum anno 1300 de novo, eoque augustiori templo exaedificando, cogitare coeperunt Neosolienses. — Ergo jactis basilicae fundamentis, sequentibus inde annis, operi graviter incumbunt, haud morati rerum conversiones, quibus, mortuo Andrea III. Hungaria conturbabatur.“

Maga a templom többször lett újtva, de még azon részei is, melyen még a csúcs íves styl mutatkozik: u. m. északi homlokzata, szentélye, tornya déli előcsarnoka és Sz. Borbála kápolnája inkább a XV-ik, sem mint a XIV-ik század szüleményei, miből következtethetjük, hogy a XIV-ik század hadi mozgalmi inkább háboríták az építkezést mintsem hiszi Bél Mátyás. Egyébiránt a templomnak nem egésze, mely elrendezésével a közönséges nagyobb magyar akkori templomokhoz hasonlított, hanem inkább részletei érdemlik ki figyelmünket: nevezetesen pedig Sz. Borbála kápolnája, az e mellett álló keresztelő medence, és az olajfa kert.

A Borbála kápolnába a templom északi fala nyugoti végén áttört köríves kapunyílás vezet, és mig a templom maga belülről egészen ujnak mutatkozik, a kápolna megtartotta eredeti építészeti alakzását; meg van még régi boltozata, meg van két eredeti ablaka; az előbbinek bolt gerincei mesterileg faragott mellszobrokon emelkednek, melyeknek még ruházata sem oly apró és szögletes redőzetű, mind azt eredete korától várunk kellene. A két ablak csúcsának dísze a XV-ik század végére mutat.

Igen nevezetes az e kápolnában álló, nagy mérvű oltár, mely mű értékére nézve a fennmaradt csúcs-íves oltárok első sorába teendő. Ezen oltár készítését Stoss Veitnak, krakkói szobrásznak, tulajdonítják, kiről felteszik, hogy a XVI-ik század első éveiben Krakóból Magyarországra jött, s itt Lőcsén, Bártfán és Beszterczén dolgozott tanítványaival, később pedig elköltözött Norinbergába.*) A mű, mit egy, azon előforduló felírás tanúsít, elkészült 1504-ben Sz. Hyppolit napján, azaz: aug. 13-kán. E felírás is tehát Stossra mutat, valamint a munka jelessége is érdemes e híres mesterhez.

Az oltár szárnyas oltár, egyszerű két szárnya minden lapján négy-négy ábrával van ellátva, minden fő lapon látunk elől, két fába faragott domborművet, mig a hátsó lapon két olajba festett előadás mutatkozik. A nagy középső szekrényben (Schrein) három, több mint ember nagyságu, fa szobor áll; közepén a sz. szűz gyermekkel, jobb oldalán sz. Jeromos, lábánál az oroslán, balján sz. Borbála, kezében a kehely, mellette a torony, melybe őt, a legenda szerint, apja, Dioscorus zárta. A szobroknak felfogása egészen realistikus, arczuk s kezük nem birnak semmi idombájjal, sőt sz. Jeromos csak

*) Lásd a bártfai templom leírását, Lepkovszkytól a „Bécsi Archaeol. középp. Közlem.“ 1858-ki évfolyamában.

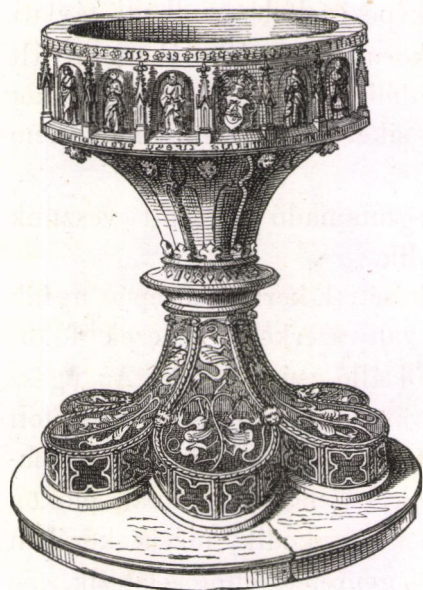
nem fogait mereszti ránk, s kezein a véredény és ráncz nagyon is szembeötlő: mindazáltal még ezen realistikus felfogásban is kitűnő a mesternek vallásos ihlete, és az érzésnek ama bensősége, mely kora műveit jellemzi.

Az oltár felletti rakvány, Aufsatz, teljesen meg van tartva, dísz-faragványain, elég hanyatlási alakzást ugyan, hanem egyssersmind sok képzelő tehetséget, és mindenek fölött igen jeles technikát látunk. Talán sehol Magyarországon nem térnek el sokféle tekervényességük és görbülésekkel, a tornyoeskák annyira eredeti rendeltetésük és építészeti jelentőségüktől; de talán sehol sincsenek is oly merészen alkotva, élesen kimetszve, és technikailag bevégezve a dísz-tagok, és a lombozat mint itt. Szóval mi a mesterséget illeti, itt a fafaragásnak non plus ultrájával találkozunk. A rakvány közepén, alól Krisztust a keresztfán látjuk, két oldalán a sz. szűzet és sz. János evangelistát: ez a rendes előadás, hanem sajátságos itt az, hogy az egyes alak, mint e helyen másutt lenni szokott, nem áll külön osztályban; miért is a meg nem szakított osztályban elég hely maradt az üdvözítő karjainak kiterjesztésére, holott másutt az oldal szakasz két benső oszlopkái a karokat úgy szokták elmetszeni, hogy annak része kezével átnyulik a két szélső elrekesztésbe. Más kivételt mutat a felső osztály, hol, Krisztus fölött még egy püspök, kezében templom mintával és sz. Lőrincz áll. Régibb időben a rakványon Krisztus fölött csak az atya isten, vagy a sz. háromság szokott emelkedni, nem pedig valamely szent vagy apostol. Az oltár északi szárnyán, előlről látunk faragva fönt, egy megfordítva (úgy hogy feje van alant), a keresztfára feszített szentet, két keze mellett egy egy bakó, kezén keresztül szöveget verve a keresztbe; alól van előadva a tizenkétezer szentnek martyrioma Sapores perzsa schah alatt még pedig Dürer Albertnek ugyan-e tárgyat előadó jeles fametszvénye használatával; miből következtetnünk kell, hogy e fametszet régibb az 1504-ik esztendőnél. E szárnynak hátsó lapján felől három szent férfi; alól szent királyné udvaronczaik közt, a két előadás festve van, s a két képet elválasztó keret léczén olvassuk. 1504 an den Tag sanct „ipolyti“ úgy nevezett gót minusculával írva. A déli oltár szárnyának felső osztályában szent püspök jelenik meg, ki egy kalodában zártat vigasztalni látszik, alsó osztályában egy szent személyekkel telt hajó vitorlázik a tengeren; az előadás dombormű. E szárny hátsó lap festve mutat, fent szakálas szentet két nő közt, lent egy szent nőnek, alkalmasint Borbálának, lefejeztetését. Az oltár tábla és a szekrény közti lapon (predella) az üdvözítő mindenféle szentek gyülekezetében van faragva. Az oltár hátlapján három czimert látunk, ugyan annyi czímer van feltűzve a három nagy szobor fölött is, az utóbbinak középsője számár fejet mutat, az oldalczimer kettéjén egyaránt két András keresztbe tett vonal, s egy függőleges, mely a két előbbit találkozása pontján metszi.

Az építészeti fődísztag a kanyarívű mennyezet, baldachin, mely többé nem emelkedik mint hajdan, oszlopkán, hanem vékony hengereken, s ezek mindenütt eszközlik a keretelést is, egyetemben a legmerészebb módra kivágott, előszökő lombozattal. Minden dombormű élénk színekkel és dús aranyozásban díszlik, s az aranyozás általán kék alapon emelkedik úgy, hogy a színhagulatot *sárga-kéknek*, nevezhetni. A szárnyak hátulján elő forduló képet szintén jónak mondhatni.

Sz. Borbála kápolnája előtt bronceban öntött *keresztelő medencze* áll. Rézfödele új, teste a régi; az utóbbinak felső része tizenkét osztályu vagy oldalú, dodecagonum; mind egyik oldalán két tornyoeska közt emelkedő körív sekély fülkét képez, melyben vagy emberi alak, vagy czímer látható; kilencz fülkében kilencz apostol, és háromban ugyan azon czímer, mely paizson ágaskodó egy-szarvú állatot mutat. A felírás, mely

gót minusculában, a medencze ezen részén körös körül fut a következő. " In nomine sanctae et individuae trinitatis patri(s)et fili(i)et spiritus sancti amen, qui crediderit et baptisatus fuerit salvus erit ille est una salus (Kereszt.) Iste (Christus) est aqua vitae fons salutis et gratiae, puteus benedictione (benedictionis), fortitudo fragilium,

piorum firmamentum (e két szó csak nehezen olvasható) remis . . peccator. (remissio peccatorum).“ A felső rész alatta keskenyedő nyakgombba, az úgynevezett nodusba végződik; e gombon a mű keletkezésének ideje 1475; azután „in,“ következik a felszentelési ünnep napnak neve, melyet nem tudtam olvasni. A gomb alatti láb tárgulása nem tizenkét, mint a felső test, hanem csak hat osztályos, minden osztály lefele táguló körvonalba végződik. Ezen hat osztály határait kötél idomu tagok képezik, s hol lent a szomszéd osztályok két teljes félköre egymástól elválik, ott kis oroslán fő födi az elválás pontját. Az osztály áttörésében három három sárkány látható. E keresztelő medencze egészében nagyon hasonlít az egykoru kelyhekhez, mindkettejének alakzása ugyanazon elvből indul ki, s a különbség csak a különféle nagyságban s abban látható, hogy a medencze felső része polygon, nem pedig kehely alaku, hogy nincs tulajdon-

képi „cuppa-“ja. A mű jó iskolára mutat.

A keresztelő medencze mellett egy sírkő van beeresztve a padolatba. E kövön női alak van képezve és az 1515-ki év olvasható.

A templom déli hosszfalához egy még eredeti alakjában fenmaradt kapuzat támaszkodik, melynek boltozata hatsugáros csillagot képez. E kapuzat nyugati oldalán igen nagy fülkét látunk, melyben az úgynevezett *olajfakert* van elhelyezve.

Ezen *olajfakert*, műértéke tekintetében, kétségtelenül a legnevezetesebb szobrászati teremtmény, melyet Magyarországon a középkor reánk hagyott. Festészeti elrendezésében két fő részre oszlik; egyikét az előtérét, teszi minden oldalán kidolgozott öt szobor (en ronde bosse), e mögött a háttér nagy dombormű, melyen számos emberi alak és épület látható terjedelmes tájban.

Csak nem az előtér közepén térdelve imádkozik az üdvözítő jobbra fordulva egy jobbfelül álló kőszikla tetején megjelenő angyal felé, ki a jelenleg letörött kezében a szenvedés kelyhét tartotta. Az üdvözítő lábánál három apostol alszik, balfelül félig ülve félig bal térdén térdelve, jobbában könyvet tartván jobb térdén, az idősebb Jakab, közepén egész teste fekvésével kinyújtva sz. Péter, baljának könyöke a földön fekvő könyvre támaszkodván, kezével fejét támasztja, jobbát a köpenyén fekvő kard markolatára teszi; a jobb oldalon (mindig a nézőét értve), ül sz. János evangelista két kezével jobb térdét átölelve, s fejét alvás közben kissé lehajtva. A három apostolra, részint jelvőkről, részint egyéni jellemökről, mint azt a középkori művészet kifejtette ráismermerhetni: így Jakabot jelezi a zarándok kagylója és Pétert a kard, de jelezi az utóbbit arczainak erélyes kifejezése is, és éltesebb kora, mely még nem bántotta ugyan a sűrű göndör szakált és a halanték haját, de már kopaszszá tette homlokát és tetejét hol csak a tipikai hajlángot kimélte meg; sz. János evangelistát jelezi arczának szende kifejezése és dús fürtös hajszála, azonban még nem jelezi ama fiatalság, melyben őt a későbbi művészet tün-

tette fel. Mindhárom apostol alsó ruhával és köpenynyel van ellátva, míg az üdvözítő csak az ismeretes varratlan bő köntöst hordja. Ez utóbbi arczain inkább a férfias erélyesség, sem mint különös kegyesség vagy jámborság van kitüntetve, dús hajazata fonott fürtökben esik vállára; a kéz, valamint itt, úgy az apostoloknál is realisticus módon van előadva.

A dombormű középterét az olajfakert növényzete képezi felfelé emelkedő távlati nézetben, minőt oly gyakran látunk alkalmazva az egykoru német iskolában, kivált Dürer és Burgmeier rajzain. Feltűnő, hogy a mester itt déli vastag levelű növényeket akart utánózni, pálma fát és cactust, mi neki épen úgy nem sikerült egészen, mint nem sikerült a sziklát természetes alakjában tüntetni ki.

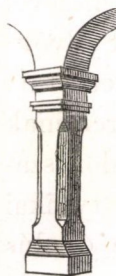
A megváltó feje fölött, jobbra a nézőtől egy megfutamadó apostolt veszünk észre, kinek köpenyébe egy utána iramló poroszló kapaszkodik.

Még feljebb látjuk elnyulni a kertnek fasövény kerítését. E kerítés közepén nyílik ajtaja; ez áll két oldal támból, mely apró kő darabokból van szerkesztve, ezek fölött fekirányos kúszób emelkedik, melyet ugyancsak kis kövekből álló csúcs követ. Az egész szerkezet, ámbár gyöngesége miatt, lehetetlen, mégis a szobrásznak az építészetre fordított figyelmét árulja el; mert a felső részek minden köve a boltos ékkövek alakjára van faragva. Az ajtón Krisztus elfogatása végett, poroszlók tolnak be nagy számmal, élőkön Judas jobbjaiban erszényt tartva, a poroszlók vezére karjába kapaszkodik, másik kezében lámpást tart; utánok jön tizenegy fegyveres. Az egész seregen genreféle felfogás látszik, s az alakok mindnyája a kor életéből van véve; de hasonló felfogás még inkább feltűnő az ajtó jobb és bal oldalán, hol több türelmetlen fegyveres, nem várván be sorát, melyen az ajtón bemehessen, a kerítés sövényén keresztül igyekszik a kertbe bemászni; egyiköknek e törekvés nem sikerült; mert leesvén a földön hever, míg más, elég vigyázva, megfogja a sövény két czölöpét s igyekszik le a kertbe. Az ellenkező oldalon szinte egy poroszlót látunk bukó félben, mellette más, ki az átmászáshoz még csak fogni akar.

Tul a kerten Jeruzsalem városának kellene emelkedni; azonban itt a szobrász, mit maga elébe látott, azt szabadon másolván, inkább Besztercebányának várát akropolisát, helyezte a néző elébe, követvén kortársai példáját, kik soha sem átallottak, római legionariusok helyett saját idejének fegyvereseit, vagy élőtük ismeretlen helyiségek pótlásául saját városaikat képezni.

Mennyire lehetett hű eredetileg Besztercze várának utánzása, jelenleg, midőn annyi épülete már egészen elenyészett, többé nem határozhatni meg; mindazáltal felmaradt még a várnak és városnak két épülete, melynek mására az olajfa kertében elég világosan ráismerhetni, s egy harmadik, mely minden kétségen kívül a mostani gymnasium hasonmása.

A mostani, épen szemközt az olajfakerttel a várban fekvő gymnasiumépület, hajdan Besztercebányának városháza volt. Építészeti stylje azon végvonalon áll, melyen a csúcs íves átmege a renaissance építészetbe; hosszoldala alól s elől négy köríves arkadot mutat, mely fölött az első emeleten nyolez arkados járda nyílik. Az arkadokat hordozó és elosztó tő a legkésőbb, de még mindig jó alakzást mutat, négyszögű fent kajácsesal ellátott talapzatot, melyen a négy oldalú tő teste emelkedik elszelt sarkával; eddig minden a, bár késő koru, csúcs íves stylben van felfogva, de a pillér feje már is az úgynevezett toskanai rendre emlékeztet mind elosztásában mind felső köríves tagjában. Hasonlólag már renaissance modorra emlékeztetnek a földszinti körívek, valamint egyéb építészeti alakzatok és elrendezések is. Jelenleg a gymnasium a felső arkados emelet

föllött még csak egy magasabbal bir, mire a tető fel van téve. Idáig az eredeti alak tökéletesen megegyezik a domborművön a kert ajtaja fölött emelkedő másával, ugyan annyi nyílás a második emeleten is; de a domborműven még egy harmadik emeletet is látunk s e fölött a végső rovatkás falat; miből megfontolván az alsóbb emeletek tökéletes megegyezését, következtetnünk kell, hogy a harmadik emeletet és a rovatkás falat későbbben elhordták, s hogy mindketteje eredetileg létezett; s ez annál valóbbszinű, mert kivált a rovatkás fal által ezen magas, a vár kör fala közelében álló épület, be volt vonva az erősített épületek körébe, s maga részéről oltalmazhatta a közelébe eső falat, mire még jobban mutat azon körülmény, mely szerint a dombormű még külön löréseket is mutat a rovatkák tömör testében, az ugynevezett „merlon“-okban; sőt, mi még feltünőbb, ily lörésekkel látjuk átlukasztva még a kert ajtaja csúcsának apró ékköveit is.

Azon két más épület, minek eredetiét még ma is láthatni Beszterczén, az úgynevezett parancsnokház, melynek még romjai is hasonlítanak a dombormű jobb oldalán képezett házhoz, és a mostani városház tornya, előadva, ha nem esalatkozom a dombormű jobb szögletén.

Egyébiránt ha a gymnasiumot híven látjuk is másolva domborművünkön, egész várféle előadását még sem tekinthetni az egykoru besztercezi várac arczképének; mert az utóbbi csak kissé emelkedő dombon fekszik; míg ellenben a dombormű erődének alapja egy magasabb, közepén völgyes dombnyerget mutat.

Az olajfakert egésze már eredetileg is be volt festve, azonban ezen első színezés elveszett a mostani befestés alatt, ugyanis sz. János feje felett olvasható „Anton Zeillinger renovirt 1824;“ s így 1824-ben be lett mázolvva kirívó színekkel e jeles dombormű. Felfogása, mint már érintve volt realisticus, mestere sehol sem törekedett tetsző vagy kecses alakot vagy mozgást előadni, sőt még a vallásos érzelm, melyből e mű keletkezett, sem oly bensőleg mély vagy megható, mint azt valamivel régibb művekben, sőt még a szomszéd Borbála oltáron is találjuk; de más részt az egész, inkább realistikusabb felfogásában mesteri technikával és e technika jelessége önismeretével van előadva, még a torzításokig is, minők tagadhatlanul a mű több helyén előfordulnak. Feltünő végre még az is, hogy a redőzet nem oly kicsinyes és aprított, mint azt az egykoru német iskolákban látjuk előadva, tehát itt is követte van a magyar bányá iskola szobrászatnak ebbeli mérsékeltisége.

Két körülmény deríthet világot az olajfakert készítésének idejére: először, hogy mesterének szeme előtt lebegett Dürernek két hasontárgyú metszete, másodsor a gymnasium épületének másolata.

Dürer Albrecht urunk szenvedését több rendbeli lapsorozatban adta elő: u. m. kisebb és nagyobb fametszetekben, és kis mérvű rézmetszetben. A nagyobb fametszetek egyik lapján képezte, a megváltó elfogatását az olajfakertben, s ez azon lap, melyről a műtészek, s köztök Rumohr, állítják, hogy a mester a fatáblára nem csak rajzolta, hanem saját kezűleg metszette is. E híres lapnak valamint egész conceptiója, úgy több mellékes vonása megegyezik domborművünk hasonlóival; úgy mindkettején a kertnek sövényes kerítését és abban nyíló magasabb kaput látunk, de mi még nagyobb figyelemre méltó, valamint a domborműven a poroszló belekapaszkodik az apostolok egyikének köpenyébe, s illetőleg az apostolt elfogja, úgy Dürer fametszete hátterén, fegyveres iramlík egy megfutamodó szabad személy után, s megfogja annak köpenyét. A személy megváltoztatását Beszterczén már a templom melletti helynek szentsége is kívánta. Dürernek úgy nevezett „nagy passiojának“ lapjai, mint ezt a némelyikökön feljegyzett évszám mutatja, a XVI. század első évtizedében egymás után jelentek meg; így tehát a besztercezi olajfakert nem készül-

hetett elébb mint ezen század második év tizedében, és pedig annál kevésbé; mert van Dürernek még egy más metszete is, mely a besztercei műhöz még közelebb áll, mint az épen érintett. E metszet előadja üdvözítőnkét térdepelve és imádkozva az olajfakertben, csak nem ugyanazon helyzetben, minőben Beszterczen jelenik meg; továbbá Krisztus előtt szintén kőszikla áll, végre a hasonidomú kert kerítése hasonló kapuján keresztül közelednek a poroszlók. Nevezetes még az is, hogy az üdvözítő arcjai hasonlóak a két nembeli művön; ellenben Dürerében az angyalnak csak fejét látjuk, míg Beszterczen annak egész alakja mutatkozik. Dürer metszetén az alvó apostolok más helyzetben jelennek meg a háttérben. Tagadhatlan, hogy a besztercei szobrász Dürer metszetét látta, ez pedig mint felirata tanúsítja, csak is 1515-ben készült, és mint ritkaság nem réz, hanem vas tábla-metszet. A besztercei szobrászati mű tehát még későbbi 1515-nél.

Későbbi korára mutat továbbá az is, hogy mestere a gymnasiumi épületet másolhatta művében; mert renaissanceféle részletei miatt, ezen ház sem épülhetett elébb, mint a XVI. század második évtizedében, és még úgy is ez volna, az ismertek közül, a legrégebb renaissanceféle épület a bányavárosokban, bizonyítván azt, hogy ezen újabb modor elébb fészkelte meg Beszterczen, mint akár Selmezen akár más bányavárosban.

A fülke, melyben domborművünk áll, eredetileg igen csinos lehetett, a fal szögleteiből és közepéből emelkedő boltgerinczek találkozási pontján díszes zártköveket láthatni, a stüvegek alkalmasint kék alapon arany csillagokat mutattak, minők a dombormű épületei fölötti egen még most is megvannak, köztök a kétszarvu hold.

De nem csak ezen olajfakert, sz. Borbála oltára és a keresztelő medence, hanem tesznek a szobrászat kifejléséről, a XVI. század eleje körül, világos tanúságot még más művek is, melyek Beszterczen csak mint egyes töredékek maradtak fenn. Alkalmasint a régi egyházból származik, s abból mozdított el ujitása alkalmával ama két szobor, mely egy, a templomnak nyugati homlokzatához közel fekvő házba van befalazva. Az egyik sz. nő alakot, a másik sz. Andrást mutatja kezében saját X alakú keresztjével. E szoborban a ruha redőzete még jobban, még nagyobb és tömöttebb részekben tűnik fel, sem mint a többi besztercei szobrászati művekben, és az arc kifejezés nem nélkülözi a méltóságot sem; miért is a művet régibbnek kell tartanunk a XVI. századnál.

Fenmaradt továbbá a szentély déli támain is egyes alak ott, hol a felső osztály alsaja föllött visszavonul, s így hely támadt, mely az alakot felveszi. Rendesen ily szoborkák függőlegesen emelkedő fülkékben vannak alkalmazva, itt ellenben a fülke hibázik, és a négy lábú állat vagy szörnyeteg fekirányos helyzetben van téve közvetlenül a kiszökés föllött. A beszterceihez hasonló példányokat nálunk még csak egyszer Erdélyben, egy, Szász Régenhez közel fekvő falusi templom szentélye támain találtam, hol egy sörtés és más állat ily helyen látható.

A besztercei régi szobrászatnak ezen fenmaradt példányai virágzó iskolára mutatnak, minőhez hasonlókat igen keveset ismerünk Magyarországon. Kassán az iskola nem fejlődött ki annyira, mert művei inkább még a XIV századba valók, Lőcsén és másutt a Szepességen vagy Bártfán a fenmaradt legjelesebb ebbeli művek, rendesen fa faragványok, melyeket a csak rövid ideig e városokban működő Stossnak és tanítványainak tulajdonítanak, hasonlólag idegen mester által, sőt a külföldön készült Kassának jeles

oltára is. A beszterczeiekhez hasonló, a csúcsíves styl korából származó kőfaragványokat tehát még csak Pozsonyban és Sopronyban találunk.

De a plastikának kedveltetése Beszterczében nem enyészik el még a csúcsíves styl enyésztével sem, hanem fentartotta magát még a XVII-ik században is, minek tanuságaul szolgál több későbbi, a főtemplom külsején előforduló dombormű, és ama renaissance modorban, dúsan díszített erkély, mely a város gyűűjének 31. számú házában látható. Ezen erkély egyik kurta oldalának friesén Judith van ábrázolva Holofernes fejét tartván kezében, másikán Dávid Góliáth fejével és kardjával; az erkély pilastereken emelkedik, melyek közt kettős, tágas boltba vezető ajtó nyílik: az ajtó fölött az 1636-ik év olvasható; más felírás a szobrász nevét ismerteti velünk. „Johannes Weinhart Olasiensis sculpsit anno 1636,“ eren felírás az ajtó választékába van faragva.

Az imént említett épületeken kívül a beszterzei váracsban még a *tótok temploma* is áll, mely Bél Mátyás megjegyzése szerint csak 1650-ben épült volna, de mely, e tudósítás daczára, bizonyosan régibb ezen esztendőnél; mert építészeti módja a teljesen elkorcsosodott csúcsíves stylé, még pedig oly annyira, hogy annál jellemzőbb példányt e tekintetben nem ismerünk Magyarországon. Érintenem kell, miként Bél más helyen állítja, hogy e templom kisebb, hanem régibb imolának (fanum) tágításából eredt, s így ellentmond előbbi állításának: de még oly későbbi tágítást sem engedhetek meg; mert az egész, együttvéve, az elkorcsosodás jelegét egyaránt és mindenütt viseli magán. A templom, épen úgy mint a körmöczi, kivételesen csak két hajós, elválasztó tagnak két egész és két fél *oszlop* van használva, a hosszfal féltöveiben azonban többoldaluak. Az oszlop nélküli a valóságos kapitelt, melynek helyét több párhuzamos hengertag foglalja el, e fölött nem csúcs-, hanem körívek emelkednek, és a keresztboltozat sem olyan, minőt a csúcsív korában készítették; mert a két dongabolt ormai nem metszik egymást közös középponton. Az ablakoknak még csak egyikében látható egy igen késő alakú halhólyag, a többi ablak később lett újítva. A nyugati fő kapuzat a legkésőbbi csúcsíves alakzást mutatja, itt egyedül hengertag (nem oszlopka) fordul elő a horony szélén, és ez is fa pálcza módra egymást metszi. Fent kettős csúcs van, a felsőbb szinte egymást metsző pálcza taggal, még pedig lefelé fordított kanyar ívben. Ezek szerint az épületet a XVI-ik század közepe körül emeltnek kell tartanunk.

Tisztelt régészeti bizottmány!

A fentebb előadottak volnának eredményei azon régészeti vizsgálataimnak, melyeket nevezetesebb bányavárosainkban tennem alkalmat nyújtott a t. bizottmány. Az idő rövidsége és az erre fordítható költség csekélysége tovább mennem nem engedett; azonban elégtelen kutatásaim után is a tovább teendőkre fordítván figyelmemet, ezek iránt a következő óhajtásokat van szerencsém előterjeszteni.

1. Kivánatos, hogy a selmeczi óvár hely-terve vétessék fel pontosan, mely munkával legjobban Martin akad. tagtársunkat lehetne megbizni, ki képességét az ily munkára, a körmöczi váracs felvételével tanusította, s egyszersmind hajlandónak nyilatkozott a selmeczi óvár felvételére.

2. Régészetiileg volnának felveendőek Selmeczen sz. Mária temploma az ó-várban, s annak jelesebb részletei, pl. a diszes lépcső ház, nem különben a régi temetői kápolna, valamint a német és tót ajkuak egyházainak régi részletei is.

3. A zólyomi pusztavár ugyan nagyon érdekes, de annak felvétele a bizottmány

pénzerejét túlhaladván, egyelőre Zólyom újabb várának tüzetesebb vizsgálatára fordítom a t. biz. figyelmét, s itt nevezetesen ama erősebb toronyára, melyet donjonféle rendeltetéssel építettnek hiszek.

4. Besztercze régiségei közt három érdemel kiváló figyelmet, az olajfakertet előadó szobrászati mű, sz. Borbála oltára és a keresztelő medencze, Az elsőnek birjuk fényképét, melyet Sztraka és Würsching készített, ugyan e két photograph késznek nyilatkozott az oltár és keresztelő medencze fényképezésére is, minek előállítására (mert itt magnesium világításra van szükség) a t. bizottmány, már régebben 30 frtnyi segédelmet ajánlott. E fényképek alapján kellene aztán a műtárgyakat a helyszínén átrajzolni, és a feltűnő jeles műveket rézmetszetek útján ismertetni.

5. Bányavárosaink kívül utamon meglátogattam Nyitrát és sz. Benedeket is, mely utóbbinak fölötté érdekes templomát több rendbeli rajzokban ismertetett már ezelőtt velem Szumrák Pál, városunk fő mérnöke. De sz. Benedeken nemcsak a templom fölötté érdekes; hanem itt meg van még az egész hajdani kolostornak elrendezése, és abban több igen nevezetes középkori részlet is. Szóval e helyiség páratlan Magyarországon a régi keastromok elrendezése és azok erősítési tekintetében. A kolostor jelenleg a főtiszt. esztergami káptalan kezében van, e káptalan volna tehát felkérendő, vétesse fel mérnökei által a monostor hely-tervét bizottmányunk számára, és a régészet nagy érdekében. Mi megtörténvén, erre az archaeologiai felvétel következhetnék, mely fölötté óhajtható azért; mert a sz. benedeki templom, a kassai után, hazánk XIV, századbéli épületeinek legjelesebbje, és egyszersmind a csúcsíves építészet fénykorának nálunk legsikerültebb példánya.

6. A nyitrai váracsanak helyterve elkészítésére Nyitravármegyét vagy a püspököt lehetne felkérni. Erre következhetnék a régi épületek s más archaeologiai tárgyak specialis felvétele. Itt fölötté érdekes egy, a XIII-ik század elejéről, vagy talán még a XII-dik század végéről származó, még a régi templomhoz tartozó, román izlésű részlet, érdekes továbbá annak összekötése egy, a későbbi csúcsíves stylben épített, és még későbbben modernisalt templommal, érdekes itt több sírkő, és más apróbb régiség, melynek ismertetése igen óhajtandó.

A t. bizottmány nagy érdemet szerzend, ha a tek. akademiát indítványom értelmében czélhoz vezethető eljárásra felkérendi.